

REVIEW OF

THE FACULTY OF DIVINITY

OF

CUMHURİYET UNIVERSITY

NUMBER : 2

SAHÎHÂN ÜZERİNDE İCMA MESELESİ

Yrd.Doç.Dr. Enbiya YILDIRIM*

es-Sahîhan'da -temrîz sıgası ile rivayet edilenler, muallaklar ile bab başlıklarında zikredilenler vb. hariç- muttasıl hadislerin tamamının ümmetin icmâsıyla sahih kabul edildikleri şeklinde öteden beri yaygın bir kanaat vardır. Hadisçiler arasında da genelde kabul gören yaklaşım, *es-Sahîhân*'daki bu tür hadislerin sahih oldukları yönündedir. İbnu's-Salâh (643/1245), en-Nevevî (676/1277) ve es-Suyûtî (911/1505) gibi usûl yazarları bunu ifade ederler.¹

Örneğin en-Nevevî kendisine sorulan "*el-Buhârî ve Muslim*'de, meşhur musnedlerde, Ebû Dâvûd'un, et-Tirmizî'nin, en-Nesâî'nin sunenlerinde veya bunların bir kısmında sahih olmayan veya batıl hadisler var mıdır" sorusuna şöyle cevap vermiştir: "*el-Buhârî ile Muslim*'deki hadisler sahihtir. Diğer mezkur sunenlere ve musnedlerin çoğunluğuna gelince; bunlarda sahih, hasen, zayıf, munker ve batıl hadisler vardır."²

Keza Halîl b. Keykeldî el-Alâî (761/1360), *el-Buhârî ve Muslim*'in kitaplarında muttasıl olarak rivayet ettikleri hadisler üzerinde imamların icmâ ettiklerini, bu sebeple onlardaki hadislere tenkid için bakılamayacağını kesin bir dille söylemiştir.³

Bu yaklaşımı hadisçilerin dışındaki alimlerde de görmek mümkün olmaktadır. Örneğin rivayetlerin değerlendirilmesinde temel ölçüler koymuş bulunan tarihçi İbn Haldûn da (808/1406) benzer şeyleri mehdi'yle ilgili hadisleri değerlendirirken şöyle söylemektedir: "et-Tirmizî, Ebû Dâvûd, el-Bezzâr, İbn Mâce, el-Hâkim, et-Taberânî, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî gibi bazı imamlar mehdi hadislerini rivayet etmişlerdir. Bunlar bu hadisleri Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, Talha, İbn Mes'ûd, Ebû Hureyre, Enes, Ebû Saîd el-Hudrî, Ummu Habîbe, Ummu Seleme, Sevbân, Kurre b. İyâs, Ali el-Hilâlî, Abdullah b. el-Hâris b. Cez' gibi sahâbeden bazılarına isnad etmişlerdir. Zikredeceğimiz üzere bu isnadların bir kısmında rivayetleri munker kimseler bulunmaktadır. Ayrıca ehl-i hadis nezdinde malum olduğu üzere, cerh ta'dîle takdim edilir. Bu durumda, bizler bu isnadlardaki bazı zevat hakkında gaflet, sûu'l-hıfz, da'f, itikadının yanlışlığı gibi bir cerhe rastlarsak bu hadisin sıhhatini de etkiler ve onu zayıflatır. Fakat şöyle birşey söyleme: 'Böyle bir durum *es-Sahîhan*'ın ricali için de söz konusu olabilir.' Çünkü ümmet arasında öteden beri onları kabul edip, içlerindeki hadislerle amel etme yönünde

* C.Ü. İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğr. Üyesi.

¹ Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 24; en-Nevevî, *İrşâd*, s. 62; es-Suyûtî, *Tedrib*, I/144. Diğerleri için bkz. ez-Zâhidî, *Ehâdisu's-Sahîhayn*, s. 10-20, 32. Genelde kabul gören kanı *es-Sahîhân* hadislerinin sahih olduğu yönünde olmakla birlikte, bunların mutlak (kesin) sahih mi oldukları veya zan mı ifade ettikleri hususu ihtilâfıdır. Bu husus M. Said Hatiboğlu'nun makalesinde görülebilir. Bkz. *Eleştiriler*, s. 4.

² İbnu'l-Attâr, *Fetâvâ*, s. 246-7.

³ el-Alâî, *Nakd*, s. 27.

icmâ variddir. İcmâ ise en büyük hâmi ve muhafazadır. es-Sahîhan dışındakiler ise böyle değildir."⁴

Daha sonraki dönemlere geldiğimizde, Şâh Velîyullah ed-Dihlevî (1176/1762) aynı kanaati dile getirerek, muhaddislerin *es-Sahîhân*'da bulunan muttasıl merfu tüm rivayetlerin kesinlikle sahih olduklarında icmâ ettiklerini, bunu kabul etmeyenleri ise müminlerin yolunu tutmayan bidatçiler olarak gördüklerini belirtir.⁵

Şia'yı ve öteden beri tenkidçi yaklaşanları hariç tutarsak, İslam dünyasındaki genel kanı hâlâ böyledir.

Bu genel kanaatin ne zaman oluştuğunu tesbit etmek için geçmişe gittiğimizde ilk icmâdan bahseden kişi olarak en-Nesâî (303/915) ile karşılaşırız. M. Said Hatiboğlu'nun deyişiyle ona nisbet edilen ifade şöyledir: "Ümmet bu iki kitabın sahih olduğu ve onlardaki hadislerle amel etmenin vacib olduğu üzerinde icmâ etmişlerdir."⁶

en-Nesâî'nin icmâdan bahsetmesi oldukça erken bir tarihtir. Bu sebeple rivayetin ihtiyatla karşılanması gerekir. Ancak bir sonraki asra geldiğimizde, icmâyı asıl olarak gündeme getirenlerin, Ebû İshâk el-İsferâînî (418/1027), Ebû Nasr el-Vâilî es-Siczî (444/1052), el-Cuveynî (478/1085), Ebû Abdillâh el-Humeydî (488/1095) gibi beşinci asır alimlerinin olduğunu görüyoruz.

Örneğin es-Siczî şöyle demektedir: "Fukaha ve diğer ilim ehli şuna icmâ etmişlerdir: Bir kimse *el-Buhârî*'de geçen ve Rasûlüllah'tan rivayet edilmiş olan hadislerin tamamı sahih olarak gelmiştir ve Rasûlüllah onu mutlaka söylemiştir. Böyle değilse karım boş olsun" dese, yemini bozulmaz, eşi hanımı olmaya devam eder."⁷

Son derece ciddî söylenmiş bu söz karşısında, burada icmâyı kastedilmiş olanın ne manaya gelebileceğini irdelemek gerekmektedir. Eğer ümmetin tamamı kastediliyorsa durumun bu şekilde olmadığı açıktır. Çünkü tüm müminler bu iki kitaptaki hadisleri mutlak sahihtir diye kabul etmemektedir. Bununla kastedilen ulemanın icmâsıysa, uygulama böyle değildir. Çünkü mezheplere baktığımızda, pek çok icthadların ve uygulamaların *es-Sahîhân* (ve diğer hadis kitaplarındaki) hadislerle aykırı olduğu görülür. Bu da, gerek ümmetin tamamının ve gerekse ulemanın hepsinin böyle bir icmâsı olmadığını göstermeye yeterli olmaktadır.

Kanaatimizce bu icmâ anlayışının oluşmasındaki etken şu olmuştur: *es-Sahîhân* müellifleri, hadisleri seçerken ne kadar titiz davrandıklarını kendileri açıklamaktadır.⁸ Bu iki eserin tasnifinin ardından ümmet, Kur'an'dan sonra hadis kitapları içinde en güvenilir eserler olarak bunları kabul etmiştir.⁹ Dolayısıyla, bu iki eser müslümanlar arasında büyük saygınlık ve itibar kazanmıştır. Zaman içinde bu telakki icmâyı yorumlanmaya kadar götürülmüştür. Bu anlayışın kitaplara girmesinden sonra da, artık

⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II/788-9. İbn Haldun başka bir yerde de daha önceden sahih olarak kabul edilmemiş hadisleri sahih kılmanın artık mümkün olmadığını söyler. Bkz. a.g.e., III/1043.

⁵ Bkz. ed-Dihlevî, *Hüccetu'l-lâhi'l-Bâliğe*, I/386-7; el-Kâsimî, *Kavâidu'l-Tahdîs*, s. 249; Bu genel kanaat için bkz. el-Kannûcî, *Avnu'l-Bârî*, I/16-8; et-Tivuycerî, *Red*, I/32-4, 138-9.

⁶ Hatiboğlu, *Eleştiriler*, s. 4.

⁷ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 26. el-Cuveynî el-Buhârî yanına Müslim'i de katar ve yeminin içine, "sihhatine hükmettikleri" kaydını koyar. Bkz. İbnu's-Salâh, *Siyâne*, s. 86; en-Nevevî, *Şerh*, I/19; ez-Zâhidî, *Ehâdisu's-Sahîhayn*, s. 10.

⁸ Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 19-20.

⁹ Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 18.

icmâdan bahsedilir olduğunu ve tenkidlerde bu iki kitabın hariç tutulduğunu görüyoruz. Örneğin az aşağıda "bir hadisin senedi sika ravilerden meydana gelebilir ancak metni mevzu olabilir" diyen ve hariç tuttuğu kitaplardaki bir takım hadisleri tenkid eden İbnu'l-Cevzî (597/1201) dahi şöyle demektedir: "*el-Muvatta'*, Ahmed b. Hanbel'in *el-Musned*'i, *es-Sahîhân*, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i ve benzeri tedvin edilmiş kitapların dışında bir hadis görürsen ona bak. Eğer sahih, hasen rivayetlerden bir benzeri varsa onu al. Eğer şüphe eder ve temel prensiplere aykırı olduğunu görürsen senedinin ricalini araştır. Bunların durumları için *ed-Duafâ ve'l-Metrâkîn* adlı kitabımıza bakabilirsin. Böylece ravi hakkındaki cerh yönünü öğrenirsin."¹⁰

Halbuki böyle bir icmânın varlığından bahsetmek mümkün değildir. Çünkü el-İsferâînî gibi zatlar eğer kendilerinden önce böyle bir icmânın oluştuğundan bahsediyorlarsa Ahmed b. Hanbel ve bazı müctehidler "her kim icmânın varlığından bahsederse o yalancıdır" diyerek icmâyı reddetmişlerdir.¹¹ Eğer el-İsferâînî ve el-Vâilî yaşadıkları dönemde böyle bir icmânın oluşmuş olduğunu iddia ediyorlarsa, kendilerinden sonraki bazı alimlerin buna uymamaları bunu ortadan kaldırır. Çünkü onlarla aynı dönemi paylaşmış İbn Hazm (456/1064) *es-Sahîhan*'daki birkaç hadisi tenkid etmiştir.¹² Aynı şekilde aşağıda geleceği üzere, daha sonraları es-Subkî (771/1369), ez-Zehebî (748/1339) gibi alimler de bunlardaki bir kısım hadisleri tenkid etmişler ve var olduğu söylenen icmâyı fiilen ortadan kaldırmışlardır. Bunu misallendirmek meseleyi daha netleştirecektir.

Sahîhân üzerinde icmâ olmadığına misaller:

1-Ebû Ca'fer Mahmûd b. Amr el-Ukaylî¹³ anlatıyor: "el-Buhârî *es-Sahîh* adlı kitabını telif edince bunu Ahmed b. Hanbel (241/855), Yahya b. Maîn (233/847), Ali b. el-Medînî (234/848) ve başkalarına sundu. Onlar kitabı güzel gördüler ve dört hadis hariç gerisinin sahih olduğunu belirttiler..."¹⁴

2-et-Tahâvî. (321/933) Muslim'in de rivayet ettiği¹⁵ Kays b. Sa'd > Amr b. Dînâr > İbn Abbas tarikiyle gelen 'Rasûlullah bir yemin ve bir şahidle hüküm verdi' hadisi hakkında şöyle der: "İbn Abbas'ın hadisine gelince munkerdir. Çünkü Kays b. Sa'd'ın Amr b. Dînâr'dan birşey rivayet ettiğini bilmiyoruz. Onunla böyle bir konuda nasıl ihticac ediyorlar ki?"¹⁶

¹⁰ İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, 1/99.

¹¹ Bkz. el-Cessâs, *el-İcmâ'*, s. 42 (muhakkikin etüdü); İbn Teymiyye, *Mecmû*, XIX/271; İbn Kayyim, *I'lâm*, II/247.

¹² Bu hususta bkz. en-Nevevî, *Şerh*, XVI/63; İbn Kayyim, *Zâdu'l-Meâd*, I/110; el-İrâkî, *Takyîd*, s. 29; Başaran, *İbn Hazm'ın Küttüb-i Sitte'ye Bakışı*, s. 9-17.

¹³ Bu zatın ismi çalışmamızda istifade ettiğimiz *Hedyu's-Sârî* nüshasında "Ebû Ca'fer Mahmûd b. Amr el-Ukaylî" olarak geçmektedir. (s. 7). Ulaşabildiğimiz diğer iki *Hedyu's-Sârî* nüshasında da bu şekildedir: Dâru'l-Ma'rife, Beyrut-Tsz, s. 7; Kâhire-1988, s. 9. Ancak biz tabakat kitaplarında bu adda birini bulamadık: Bunun yerine *Kitâbu'd-Duafâ'i'l-Kebîr* sahibi Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî'yi (322/934) teşbit edebildik. Bkz. ez-Zehebî, *Nubelâ*, XV/236, rakam: 93; İber, II/17; *Tezkiretu'l-Huffâz*, III/833-4, rakam: 814; es-Safedî, *Vâfi*, IV/291, rakam: 1820.

¹⁴ İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, s. 7.

¹⁵ Muslim, el-Ekdiye (30), bâbu'l-kadâi bi'l-yemîni ve'ş-şâhid (2), rakam: 3.

¹⁶ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Asâr*. IV/145.

3-*es-Sahîhân* hadisi olan sihir rivayetini¹⁷ kabul etmeyen el-Cessâs (370/981) bu tür rivayetleri nakledenlerin kıssacılar ve cahil hadisciler, bu haberleri uyduranların da kafirler olduğunu söyler. Onların bunları boş işlerle uğraşan ahmaklarla alay etmek ve Peygamberlerin mucizelerini inkara sevk etmek için uydurduklarını belirtir.¹⁸

4-"İbrahim (as) kıyamet günü babası Azer'le yüzü kapkara ve toz toprak içinde olduğu halde karşılaşınca, "ya rabbi! İnsanlar ba's olunurken beni rüsvay etmeyeceğini vaad etmiştin. Oysa Allah'ın rahmetinden çok uzakta olan babamın bu halinden daha kötü rüsvaylık mı olur?" şeklindeki *el-Buhârî* hadisini¹⁹ el-İsmâîlî (371/982) tenkid eder: "Bu hadisin sıhhatına şu yönüyle zarar veren bir durum vardır: İbrahim (as) Allah'ın vaadinden dönmeyeceğini bilir. Rabbi kendisini kıyamet günü rüsvay etmeyeceğini vaad ettiğini²⁰ haber vermesine ve de vaadinden dönmeyeceğini kendisine bildirmiş olmasına rağmen²¹, nasıl oluyor da babasının başına geleni kendisi için utanç vesilesi sayıyor?"²²

5-Yukarıda temas edildiği üzere, İbn Hazm (456/1064) çalgı ve eğlencenin haramlığı, haram şeylerde şifa olmadığı, Hz. Aişe'nin veda haccı yılında hacdan önce umre yaptığı gibi *es-Sahîhan*'da geçen birkaç hadisi tenkid etmiştir.

6-Ebû Hafs Ömer b. Bedr el-Mevsîlî (622/1225) *kulleteyn* hadisinin *es-Sahîhân*'da geçtiğini söylemekle birlikte kabul etmemektedir.²³

7-*es-Sahîhân* hakkında icmâdan bahseden İbnu's-Salâh (643/1245) bir taraftan da sunları der: "Muslim *es-Sahîh*'indeki zayıf ve sahih şartlarını taşımayan orta derecedeki ravilerden rivayeti sebebiyle tenkid edilmiştir."²⁴ "*es-Sahîhân*'da tenkid edilen ve güvenilir hadisçiler tarafından eleştirilen hadisler zikrettiğimiz ölçünün (kesin sahih olmanın) dışındadır. Çünkü bunlar icmâyyla kabul edilmemişlerdir."²⁵

8-İbnu'l-Humâm (681/1282) şöyle demektedir: "el-Buhârî ile Muslim'in veya onlardan birinin, herhangi bir ravinin, kendilerinin belirledikleri şartlara haiz olduğuna hükmetmelerinin, gerçeği kesinlikle yansıttığı söylenemez. Zira onların verdikleri hükmün gerçeklere ters düşmesi mümkündür. Nitekim, Muslim kitabında pek çok raviden hadis nakleder ancak bunlar cerh gâilelerinden kurtulmuş degillerdir. Keza *el-Buhârî*'de de cerh edilmiş bir grup ravi bulunmaktadır."²⁶

¹⁷ Bkz. el-Buhârî, et-Tîb (76), bâbu's-sihr (50), rakam: 5766; bâbu's-sihr... (47), rakam: 5763; bâbu hel yustahrecu's-sihr (49), rakam: 5765; Bedu'l-Halk (59), bâbu sıfati İblîse ve cunûdih (11), rakam: 3268; el-Edeb (78), bâbu kavillâhi Teâlâ inne'llahe ye'muru bi'l-adl... (56), rakam: 6063; Muslim, es-Selâm (39), bâbu's-sihr (17), rakam: 43-4.

¹⁸ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, V/59-60.

¹⁹ el-Buhârî, el-Enbiyâ (60), bâbu kavli'llâhi Teâlâ ve'tteheze'llâhu İbrâhîme halilâ (8), rakam: 3350; et-Tefsîr (65), Sûretu's-Şuarâ (26), bâbu ve lâ tuhzinî yevme yub'asûn (1), rakam: 4768-9

²⁰ "Kafirlerden diriltilecekleri gün, beni utandırma." eş-Şuarâ/26, 87.

²¹ et-Tevbe/9, 114.

²² Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX/448-9; Ebû Reyze, *Edvâ*, s. 339.

²³ el-Mevsîlî, *Muğnî*, s. 27.

²⁴ es-Suyûtî, *Tedrib*, V/120.

²⁵ İbnu's-Salâh, *Siyâne*, s. 87.

²⁶ İbnu'l-Humâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, I/288. Hayri Kırbasoğlu onun bu tavrını şöyle yorumlar: "İbnu'l-Humâm'ın bu iki meşhur hadis kaynağı karşısındaki tavrı ise, onların değerini takdir edememekten veya küçümsemekten değil, bu eserleri âdetâ kutsallaştırarak, ilmî esaslar çerçevesinde eleştirilmesine dahi karşı çıkan ve bu suretle de farkında olmadan onları âdetâ Kur'an gibi beşer üstü bir kitap seviyesine çıkararak bir zihniyeti eleştirmesindedir." Kırbasoğlu, *Kemâluddin İbnu'l-Humâm'ın Hadisçiliği*, s. 4.

9-el-Buhârî'nin rivayet etmiş olduğu bir kudsî hadiste şöyle geçer: "Kim benim bir velime düşmanlık ederse ona harb ilan ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeyden daha sevimli birşeyle bana yaklaşmaz. Kulum nafilere bana yaklaşmayı sürdürür. Nihayet onu severim. Onu sevdiğimde ise işiten kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı olurum. Benden isterse veririm, bana sığınırsa onu korurum. Yaptığım işler içinde, -ölümü istemeyen, benim de kendisini üzmemek istemediğim- müminin ruhunu almak dışında başka birşeyde böylesine tereddüt etmem."²⁷

ez-Zehebî bu rivayetin senedinde bulunan Hâlid b. Mahled el-Katavânî'nin (213/828) zayıf biri olduğuna dair görüşleri naklettikten sonra şöyle söyler: "Bu hadis gerçekten garîbdir. el-Câmiu's-Sahîh'in heybeti olmasaydı hadisçiler bunu Hâlid b. Mahled'in munker rivayetleri arasında sayacaklardı. Çünkü hadisin lafzı garîbdir." ez-Zehebî daha sonra senedinin de garîb yolla geldiğini belirtir.²⁸

ez-Zehebî (748/1339) Muslim'in Ummu Habîbe hadisinde de hata ettiğini söyler.²⁹

10-İbn Teymiyye (758/1357) "sahih diye söylenen hadislerden bir kısmı bazı hadis alimlerinin sahihtir dediği, başkalarının ise sahihliği hususunda onlara muhalefet ettiği türden hadislerdir. Nitekim muhalefet edenler bu hadisler için "zayıftır, sahih değildir" derler. Muslim'in *es-Sahîh*'inde rivayet ettiği, Muslim gibi veya ondan daha aşağı seviyede veyahutta daha üst seviyedeki diğer ilim ehlinin sıhhati hususunda tenkidlerde bulunduğu hadisler gibi. Bu tür hadislerin doğruluğuna sadece delille hüküm getirilir..." der.³⁰ Başka bir yerde de ismet sıfatı olduğu için Kur'an dışında hiçbir kitabın hatadan kurtulamayacağını söyler ve buna *el-Buhârî ile Muslim'den hatalı kabul ettiği misaller verir*.³¹

²⁷ el-Buhârî, er-Rikâk (81), bâbu't-tevâdu' (38), rakam: 6502.

²⁸ Bkz. ez-Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, I/640-1, rakam: 2463; İbn Hacer, *Felhu'l-Bârî*, XIII/143. Görüldüğü gibi ez-Zehebî, hadisi el-Buhârî rivayet etmiş olmasaydı hadisçiler bunu kabul etmezdi, demek istiyor. Bu sözleriyle, hadisi kendisinin de kabul etmediğini vurgulamış oluyor.

ez-Zehebî'nin bu tenkidinin yersiz kabul edildiğine dair nakilde bulunulmakta ancak tenkide medar olan rivayetin son cümlesi zikredilmemektedir. Buna bakılınca ez-Zehebî'nin sanki sadece zikredilen kısmı tenkid ettiği izlenimi uyanmaktadır. Kanaatimizce ez-Zehebî esasında son cümleyi problem olarak görmektedir. Çünkü burada, Allah'ın kulunu almaya tereddüt ettiğinden, rabbin sevgili kulumun da O'na kavuşmanın kapısı olan ölümü istemediğinden bahsedilmektedir. Zaten problem olarak orası görüldüğü için, tasavvuf kitaplarında özel bir yeri olan bu hadisin son cümlesine izahlar getirilmeye çalışılmıştır. Örneğin el-Beyhakî *Kitâbu'z-Zuhdi'l-Kebîr*'inde (s. 269), hadiste geçen "ölümü istemeyen, benim de kendisini üzmemek istemediğim" kısmının izahıyla ilgili olarak el-Cuneyd el-Bağdâdî'den şunu nakleder: "Hz. Allah burada müminin ölümle yüzyüze gelmesini, onun zorluğunu ve sıkıntısını hissetmesini kastedmektedir. Yoksa onun ölmesini istemiyorum anlamı kastedilmemektedir. Çünkü ölüm mümini Allah'ın rahmet ve mağfiretine getirmektedir." (el-Beyhakî s. 270-1'de de hadisin üst kısmının yorumunu Ebû Osmân el-Hîrî'den nakleder). Bu alıntılar aynı müellifin el-Esmâ ve's-Sıfât'ında da görülebilir. II/448.

Dolayısıyla, hadisin tamamını vermemek eksik anlamalara sebebiyet verecek durumdadır. Keza el-Keşmîrî'nin (*Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, IV/428) ez-Zehebî için söylediği "mantık ilmi okunmamış" ifadesi de -hadisin tamamı verilmediği dolayısıyla ez-Zehebî'nin neresini tenkid ettiği anlaşılacağı için- ez-Zehebî hakkında "mantıksızın biri" şeklinde yanlış kanaatların oluşmasına sebebiyet verebilecek durumdadır. Tüm bunların yanında, ez-Zehebî'ye yöneltilen ağır tenkidlere yer vermekle yetinilerek şükûl edilmesi, ez-Zehebî'nin el-Buhârî'yi tenkid etmesinin makul karşılanmadığını gösterir gibidir. Geniş bilgi için bkz. Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, s. 66-7, 225 nolu dipnot.

²⁹ Bkz. ez-Zehebî, *Nubelâ*, II/222, rakam: 23.

³⁰ İbn Teymiyye burada Muslim'den misaller verir ancak el-Buhârî'ye nazaran sadece Muslim'in rivayet ettiğini söylediği hadislerden birisini Muslim değil el-Buhârî rivayet etmiş, diğerini el-Buhârî de rivayet etmiştir. Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmû*, XVIII/17-8.

³¹ Bkz. İbn Teymiyye, a.g.e., XVIII/72-3.

11-es-Subkî (771/1369) "İmâmu'd-Dunyâ" dediği el-Buhârî'nin pekçok hadisini "vehim vardır" diyerek tenkid eder.³²

12-el-İrâkî (806/1403) *es-Sahîhan*'daki pekçok hadis hakkında tenkidler yapıldığını, kendisinin bunları cevaplarıyla beraber bir cüzde hazırladığını söyler.³³

13-İbnu'l-Vezîr el-Yemânî (840/1436) bazı imamların ve hafızların *es-Sahîhan*'da zayıf kabul ettikleri hadisleri sıralar.³⁴

14-Kâsım b. Kutluboğa (879/1474) şöyle der: "Bir hadisin kuvveti ricaline göredir yoksa şu veya bu kitabta bulunuşuna göre değil."³⁵

Bir nebze sunulan bu alıntılardan anlaşılacağı üzere, ümmet ne dördüncü asırda ve öncesinde, ne de daha sonraları, bu iki eserdeki muttasıl hadislerin tamamını bi'l-ittifak sahih kabul etmemişlerdir. Fukahâ kendi nezheplerinin prensiplerine ve delil olarak aldıkları hadislere muhâlif gördükleri bir takım hadisleri tenkide tabi tutmuşlardır. Keza, tarihi bilgiler gibi bir takım prensipler ışığında bazı rivayetleri tahlil edenlerin de sahih kabul etmedikleri hadisler olmuştur. Tüm bunlar, Kur'an'dan sonra en güvenilir kitaplar olma özelliğine sahip bu iki eserin, tenkid ve tahlilden vâreste tutulmadıklarını bizlere göstermektedir. Dolayısıyla, olmayan bir icmâ ile bu iki eseri dokunulmaz kılmak, hem târîhî gerçeklere aykırı, hem de insanların üretkenliğine, karşılaştıkları problemlere çözüm bulma gayretlerine engel olmaktadır. Çünkü değerlendirmek için daha çok malzemesi bulunan bugünün insanına, içinde geçtiği kitabın azametini öne sürerek, bir takım rivayetleri kabul ettirmek mümkün olmamaktadır. Bu bahiste söylenecek en güzel kelâm, İbn Teymiyye'nin yolumuzu açan şu sözüdür-belki de: "Sahihs hadislerden bir kısmı hadisçilerin kabul edip tasdik ettikleri hadislerdir. el-Buhârî ile Muslim'in hadislerinin cumhûru (kahir ekseriyeti) gibi. Çünkü tüm hadisçiler her iki kitabın hadislerinin cumhûrunun sahih olduğuna kesin gözüyle bakarlar."³⁶

Not: Anlatılanlar Sahîhanın Kur'an'dan sonra en güvenilir kaynak oluşu görüşünün eürütümüdür.

³² es-Subkî, *Tabakât*, X/115-120, 425.

³³ Bkz. el-İrâkî, *Takyîd*, s. 29; *Fethu'l-Muğîs*, s. 25-6.

³⁴ Bkz. el-Yemânî, *Avâsim*, III/90-4.

³⁵ el-Kâsımî, *Kavâidu'l-Tahdîs*, s. 84. Aktardıklarımıza benzer misaller için Hatiboğlu'nun zikri geçen *Eleştiriler* adlı makalesine bakılabilir. Sadece el-Buhârî'nin *es-Sahîhi* üzerindeki icmâ meselesi için de Kâmil Çakın'ın *Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci* adlı geniş makalesine bakılabilir. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Sünnet özel sayısı, Cilt: X, sayı: 2, yıl: 1997, s.100-109.

es-Sahîhân hadisleri hakkında gerçekte icma olmadığına ve ulemanın bu iki eserdeki hadisleri tenkid ettiklerine dair misaller için bkz. 1- ed-Dârekutnî, *et-Tettebbu'*, diğer eseriyle birlikte *el-İlzâmât ve'l-Tettebbu'* adıyla basılmıştır. Thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdîî, Beyrut-1985 (İlletleri var diyerek, *es-Sahîhan*'da tenkid ettiği 218 hadise daırdır). 2- el-Yemânî, Muhammed b. el-Vezîr, *el-Avâsim ve'l-Kavâsim fi'z-Zebbi an Sunneti Ebi'l-Kâsım*, thk. Şuayb el-Arnâvut, III/90-4, Beyrut-1992. 3- İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî Mukaddimetu Fethi'l-Bârî*, thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, s. 502- vd., Beyrut-1993. 4- el-Eserî, Ali-Hasan, *Dirâsâtu'n-İlmiyye fi-Sahîhi-Muslim*, s. 27-43, 171-5, Riyad-1992. 5- Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, s. 195-9, İstanbul-1956. 6- Ebûbekr, es-Seyyid Sâlih, *el-Edvâu'l-Kur'âniyye fi İktisâhi'l-Ehâdîsi'l-İsrâîliyye ve Tahîri'l-Buhârî minhâ*, s. 71 vd., Ysz.-Tsz. 7- Dayhan, Ahmet Tahir, *Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler*, yüksek lîsans tezi, İzmir-1995.

³⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû*, XVIII/17. İbn Teymiyye bu sözünün ardından, bir kısım sahih hadislerin de bazı alimlerin sahih, bazılarının da buna muhalefet ettiği hadisler olduğunu söyleyerek *es-Sahîhân*'dan misaller verir.

KİTÂBİYÂT

el-Alâî, Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî (ö. 761/1360), en-Nakdu's-Sahîh li mâ U'turida aleyhi min Ehâdîsi'l-Mesâbîh, hzr. Mahmud Saîd Memdûh, Beyrut-1990 (*Nakd*)

Aydınlı, Abdullah, Doğu Devrinde Tasavvuf ve Hadis, Seha Neşriyat, İstanbul-Tsz.

Başaran, Selman, İbn-i Hazm'ın Kütüb-i Sitte'ye Bakışı, İslâmî Araştırmalar, Cilt: II, sayı: 6, Ocak-1988, s. 7-21

el-Beyhakî, Ebûbekr Ahmed b. el-Huseyn (ö. 458/1066), el-Esmâ ve's-Sıfât, thk. Abdullah bin Muhammed el-Hâşidî, I-II, Cidde-1993

-----, Kitâbu'z-Zuhdî'l-Kebîr, thk. Amir Ahmed Haydar, Beyrut-1987

el-Buhârî, İsmail b. İbrahim (ö. 256/870), Sahîhu'l-Buhârî, thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, I-VIII+Fihrist, Beyrut-1991 (*el-Buhârî*)

el-Cessâs, Ebûbekr Ahmed b. Ali (ö. 370/981), Ahkâmü'l-Kur'ân, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, I-IV, Beyrut-1985

-----, el-İcmâ, thk. Zuheyr Şefik Kubbî, Beyrut-1993

ed-Dihlevî, Şâh Velîyullah (ö. 1176/1762), Huccetu'llâhi'l-Bâliğa, Hzr. Muhammed Şerîf Sukker, I-II, Beyrut-1992

Ebû Reyze, Mahmud (ö. 1390/1970), Edvâ' ale's-Sunneti'l-Muhammediyye, Kahire-1980 (*Edvâ'*)

Hatiboğlu, M. Saîd, Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri, İslâmî Araştırmalar Dergisi, Sünnet özel sayısı, Cilt: X, sayı: 1, yıl: 1997, s.1-14 (*Eleştiriler*)

el-İrâkî, Abdurrahîm b. el-Huseyn (ö. 806/1403), et-Takyîd ve'l-İzâh li mâ Utlika ve Uğlika min Mukaddimetü İbni's-Salâh, hzr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Ysz.-Tsz. (*Takyîd*)

-----, Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs, thk. Mahmud Rebî', Beyrut-1988 (*Fethu'l-Muğîs*)

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (ö. 852/1448), Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, I-XV+Fihrist, Beyrut-1993 (*Fethu'l-Bârî*)

-----, Hedyu's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî, thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz, Beyrut-1993 (*Hedyu's-Sârî*)

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (809/1406), Mukaddimetü İbn Haldûn, thk. Ali Abdulvâhid Vâfî, I-III, Dâru Nehdati Mısır, Kahire-Tsz. (*Mukaddime*)

İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebûbekr (ö. 751/1350), İ'lâmu'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Âlemîn, hzr. Tâhâ Abdurraûf Saîd, I-IV, Beyrut-1973 (*İ'lâm*)

-----, Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd, thk. Şuayb el-Arnâvut, Abdulkadir el-Arnâvut, I-VI, Beyrut-1992 (*Zâdu'l-Meâd*)

- İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ahmed (758/1357), Mecmûu Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye, Tertib Abdurrahman b. Muhammed el-Asımî, I-XXXVII, Riyad-1991 (*Mecmû*)
- İbnu'l-Attâr, Alâuddîn, Fetâva'l-İmâm en-Nevevî, thk. Muhammed el-Haccâr, Beyrut-1990 (*Fetâvâ*)
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l Ferec Abdurrahman (ö. 597/1201), Kitâbu'l-Mevzûât, I-III, Beyrut-1983
- İbnu'l-Humâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid (ö. 681/1282), Şerhu Fethi'l-Kadîr, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut-Tsz.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr eş-Şhrezûrî (ö. 643/1245), Sıyânetu Sahîhi Muslim mine'l-İhlâl ve'l-Ğalat, thk. Muvaffak b. Abdillah, Beyrut-1987 (*Sıyâne*)
- , Ulûmu'l-Hadîs, thk. Nûruddîn Itr, Dimeşk-1986
- el-Kannûcî, Sıddîk Hasan Han (1307/1890), Avnu'l-Bârî li Halli Edilleti'l-Buhârî, I-V, Kahire-1984 (*Avnu'l-Bârî*)
- el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn (ö.1332/1914), Kavâidu't-Tahtîs, thk. Muhammed Behcet el-Baytar, Beyrut-1987
- el-Keşmîrî, Muhammed Enver (ö. 1352/1933), Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî, I-IV, Kahire-1938
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, Kemâluddin İbnu'l-Humâm'ın Hadîşçiliği, basılmamış tebliğ
- el-Mevsılî, Ebû Hafs Ömer (ö. 623/1226), el-Muğnî ani'l-Hıfz ve'l-Kitâb, Kahire-1342 (*Muğnî*)
- Muslim, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî (ö. 261/875), Sahîhu Muslim, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî I-IV+Fihrist Beyrut-1983 (*Muslim*)
- en-Nevevî, Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Suneni Hayri'l-Halâik, thk. Nûruddîn Itr, Beyrut-1991 (*İrşâd*)
- , Sahîhu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-XVIII+Fihrist, Beyrut-Tsz. (*Şerh*)
- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl (ö. 764/1363), Kitâbu'l-Vâfî bi'l-Vefeyât, thk. heyet, Beyrut-1991 (*Vâfî*)
- es-Subkî, Tâcuddîn Ebû Nasr (ö. 771/1369), Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kubrâ, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî ve Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, I-X+Fihrist, Cîze-1992 (*Tabakât*)
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebîbekr (911/1505), Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî, thk. İzzet Ali Atiyye, Musa Muhammed Ali, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîsiyye, Kahire-Tsz. (*Tedrîb*)
- et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed (ö. 321/933), Şerhu Meâni'l-Asâr, thk. Muhammed Zuhrî en-Neccâr, I-IV, Beyrut-1987
- et-Tivuycerî, Humûd b. Abdillah, er-Reddu'l-Kavîm ale'l-Mucrimi'l-Esîm, I, Riyad-1403 (*Red*)

- el-Yemânî, Muhammed b. el-Vezîr (ö. 840/1436), el-Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z-Zebbi an Sunneti Ebi'l-Kâsım, thk. Şuayb el-Arnâvut, I-IX, Beyrût-1992 (*Avâsım*)
- ez-Zâhidî, Hâfız Senâullah, Ehâdîsu's-Sahîhayn beyne'z-Zan ve'l-Yakîn, Câmiatu'l-Ulûmi'l-Eseriyye, Pakistan-Tsz. (*Ehâdîsu's-Sahîhayn*)
- ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1374), el-İber fî Haberi Men Ğaber, thk. Muhammed es-Saîd Zağlôl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-Tsz. (*İber*)
- , Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl, I-IV, thk. Ali Muhammed'el-Becâvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut-Tsz.
- , Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, thk. Şuayb el-Arnâvut ve diğeri, I-XXV, Beyrut-1990 (*Nubelâ*)
- , Tezkiretu'l-Huffâz, Ebû Abdillâh Muhammed, I-IV+Zeyl, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut-Tsz.